

Helyi tanterv a magyar gimnázium múltjában

HORÁNSZKY NÁNDOR

A magyar gimnáziumok tanterveinek legújabbkori történetére meghatározó hatással volt az 1849-ben megjelent, neohumanista szemléletet tükröző Organisationsentwurf. (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen Oesterreich, 1849.; Magyar fordításban: Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák...1990.) Nemcsak a nyolcosztályos gimnázium létrejöttére, az érettségi beiktatására – mint két legjelentősebb mozzanatra – gondolunk, hanem a tantervi szerkezet kialakulására, a tananyag osztályonkénti bemutatására, a művelődési anyag belső arányainak változására, az órakeretek meghatározására, az instrukciók, azaz útmutatások, mint műfaji tényező megjelenésére, mint a jövőt előrevetítő elemekre is. A neveléstörténetírás még nem végezte el ennek részletes feltárását, beleértve az Entwurf előtti időszak gyakorlatával s tanterveivel való összehasonlítást, valamint az I. és II. Ratio Educationis szerepét ebben a folyamatban.

Az Entwurf, melynek hatályát – megjelenésével majdnem egyidejűleg – Magyarországra is kiterjesztették (Zibolen Endre (1990): Az Organisationsentwurf...), a tananyagot csak vázlatosan sorolta fel, ezért *kerettantervként* tartjuk számon. Az instrukciók viszont körültekintőek, bővekek, s ami talán a legfontosabb, pedagógiaileg kidolgozottak voltak. Ebben az esetben az instrukció inkább útmutatóként, de semmiképpen sem utasításként értelmezhető. Ez vonatkozik a gimnáziumi tantervek későbbi időszakára is. (Megítélésem szerint az Instruktionen szó nem megfelelő fordításaként került a gyakorlatba az utasítások kifejezés.)

Az Entwurf 56. paragrafusa – Eltérések a tantervtől – leírta azokat az eseteket, amikor túl lehet lépni a kereteken. Ennek formai oldalairól ezt olvashatjuk: "A nyilvános gimnáziumok természetében rejlik, hogy nekik a tanterveknek nagyobb egyöntetűségét és állandóságát kell megőrizniük, mint a magángimnáziumoknak; mégsem lehetetlen, sőt voltaképpen kötelességeik közé tartozik, hogy ahol valamely tantárgynak más kezelését, más óraszámot, az anyagnak az egyes osztályokra való másfajta elosztását az előírtnál jobbnak tartják, ott idevágó javaslataikat terjesszék a tartományi iskolatanács elé." (59. p.)

Egyértelmű tehát az utalás, hogy helyileg módosítható a tananyag. Az egyes tantárgyak tárgyalásánál már konkrétabb formában jelenik meg ez a lehetőség.

A matematikatanítás instrukciójában szinte felszólítják a tantestületeket a tananyag bővítésére, de az idézett részből az is kiolvasható, hogyan is működhet együtt a központi és a helyi elképzelés. Lássuk az idézetet: "Lehetséges, hogy a matematikatanítás módszeres megvalósítása a gimnázium minden szintjén, mihamarabb ennek gyümölcsei néhány év múltán a főgimnáziumban észrevehetőek lesznek, lehetővé teszi az alapos feldolgozás károsodása nélkül a gimnáziumi tananyag terjedelmének kibővítését, akkor várjuk a tantestületek megfelelő felterjesztéseit. A jelen tantervben az volt a szándék, hogy megjelöljük a célt, amely a gimnázium általános értelméből adódóan nélkülözhetetlennek látszik, és amely az erre kiszabott időre elérhető." (142. p.) Az

instrukciók azonban megengedik azt is, hogy egyazon tantárgyban különböző tankönyveket használhassanak. Adva volt a helyi döntéstől függően a tankönyvválasztás lehetősége.

A tankönyvekről a tudnivalók az 54. paragrafusban (57. p.) több pontban felsorolva találhatók meg. Így nem szabad az Oktatási Minisztérium jóváhagyása nélkül semmilyen tankönyvből tanítani, a tanárnak tartania kell magát a kiválasztott és jóváhagyott tankönyvhöz, márcsak a tanulóknak az otthoni ismételésre adott feladatok miatt is. Külön szabályozza azt, hogy ha a tanár nem ért egyet a bevezetett tankönyv tartalmával vagy elrendezésével, akár a válogatással, akkor megvan a lehetősége az attól való eltérésre, s a tantestülettel való előzetes tanácskozás után új tankönyvet javasolhat az Oktatási Minisztériumnak. Fontos a második pont, mely arról tudósít, hogy miután ugyanazon tárgyat sokféleképpen lehet tanítani "nem követelmény, hogy ahhoz minden gimnáziumban ugyanazt a tankönyvet használják". (57. p.) Ezek a szempontok az instrukciókban is fellelhetők.

Hadd mutassunk be néhány példát, hogy a szófordulatok segítségével érzékeltethessük ezt a szellemet.

Latin nyelv: "Olyan jó gyakorlókönyvet", mint a Dünnebie-féle az első osztálynak "egykönnyen nem lehet" találni, mégis sikerrel használható az Ellendt's-féle latin olvasókönyv. (100. p.) *Görög nyelv:* "Algimnáziumi használatra különösen a Kühner-féle Elemi nyelvtan alkalmas", de kielégíti a főgimnáziumi igényeket is. (100. p.) "A rendelkezésre álló, a görög elemi oktatás számára alkalmas olvasókönyvek közül különösen említhetők Feldbausch és Süpfle" könyvei. (107. p.) "A gimnáziumi tantervbe felvett többi görög író magyarázatához a segédeszközök ismertnek tekinthetők." (108. p.) *Német nyelv:* "Hiecke Német olvasókönyve a felsőbb gimnáziumi osztályok számára ... jól megválogatott anyagot nyújt." (121. p.) *Cseh nyelv:* "Nyelvtanként egyelőre Tomek grammatikája használható. Teljesebb anyagot Tomiceknek még ez évben megjelenő grammatikájától lehet várni." (130. p.) *Történelem-földrajz:* "A földrajz kezdeti oktatásához nagyon figyelemreméltó utalásokat tartalmaz ebben a vonatkozásban Wenzig földrajzának előszava." (133. p.) "A történelemnek és földrajznak a fentiekben jelzett összekapcsolása sikeresen valósult meg Kapp" könyvében. (134. p.) "Szabatosság és világosság tekintetében" a "Kapp-féle könyv jó például szolgálhat." (136. p.) "Tanulói használatra tankönyvként különösen az alábbiak ajánlhatók." (Több cím következik.) (137. p.) *Matematika:* "...ebből a szempontból nagyon átgondolt és követésre méltó elrendezése van Fölsing és Heis számtankönyveinek, amelyek kis terjedelmük ellenére a példák gazdag tárházai. A gimnáziumok számára mégsem ajánlhatók, mert következetesen más mérték- és pénzrendszert feltételeznek." (141. p.)

Mit bizonyítanak a fent leírtak? Adottnak vehető, hogy a tantervi keretszabályozás sok lehetőséget adott a pedagógusnak tantárgya tanítása során. Ez megmutatkozott a tananyag terjedelmének kialakításakor, a módszer kiválasztásakor és a tankönyv megválasztásakor. A központi szabályozás működött, de az egyes tantestületek és pedagógusok maguk választhatták meg a tankönyvet, mégha azt jóváhagyásra fel is kellett terjeszteniük az Oktatási Minisztériumnak. A feltételes módok és az ajánlások hangsúlyozása magáért beszél. Az igazság kedvéért azonban meg kell említeni, hogy az Entwurf életbelépésekor még sok tankönyv nem készült el, s ezért az ajánlott könyvek, tankönyvek sora is több volt. Az Entwurf kapcsán tehát rámutathatunk, hogy létezett a központi és helyi döntések kettőssége.

Magyar tantervek

Vegyük most szemügyre a magyar gimnáziumok tanterveit – pontosabban utasításait – is 1868 és 1938 között. Ezek időrendben a következők: 1880, 1887, 1903

(gimnáziumi), 1912 (reáliskolai), 1927, 1938 (gimnáziumi). Az 1868-as tanterv érdemlegesen a témában nem adott, s utasításai sem voltak. A helyi tantervekről az 1883. évi középiskolákról szóló XXX. törvénycikk 8. paragrafusa intézkedik. (Klamarik, 1893.) Ezután lehet már törvény szabta keretek között a helyi tanterveket alkalmazni. Ehhez a törvényhez, a helyi tantervek s az állandó tanmenetek ügyében, az 1887. évi 8619 számú és az 1888. évi 21.199 számú rendelet csatlakozik. (Klamarik, 1893.) A törvény előtti időben a változtatások lehetőségeiről az 1880. évi utasításban felvázoltak az irányadók. (Utasítás a gymnasiumi tanítás tervéhez...16.179 sz. a. 1880.). (Klamarik, 1881.)

Ha a helyi tantervekre vonatkozó szövegeket összevetjük az egyes utasításokkal, szembeszökőnek találjuk, hogy az 1938-as kivételével szinte azonos megfogalmazásban ugyanazt találjuk mindegyikben. Ami eltérés található, az a következő.

*

Az 1880-as utasítás (Utasítások a gymnasiumi tanítás tervéhez, 1880.) a gimnáziumi tantervhez a 14. pontban (12-13. p.) "Az egyes tanulmányok terjedelme. Részletes tanterv szüksége" címmel foglalkozik az óraszámokkal és a tanítás sikerét abban látja, hogy a tanárok ne akarják "mintegy rendszeres tökéletességben", "tudományos teljességben" megtanítani az anyagot, hanem legyenek tekintettel a "növendék szükségletére s fejlettségére". Ha ezt nem veszik figyelembe, "olykor tudós hajlandóságból épp a jelesebb tanárok", az "elnyomja a szellem szabad fejlődését, eltompítja az ifjú elmét". Ne az ismeretanyag bővítése legyen a cél, hanem az "egyes osztályok állapothoz szabott alapismeretek "megértetése, megtanítása. Az országos tanterv a cél kitűzésével segíthette az intézetek működését. A tantestületek feladata pedig az, hogy az utasítások szellemében minden egyes tantárgy számára oly szabatos és részletes *tanmenetet* (kiemelés H. N.) dolgozzék ki, mely az intézet sajátos körülményeit véve kiinduló pontul, a rendelkezésre álló erők és eszközök mértékében szabályozza és biztosítsa az egyes tancélok elérését". Mindezen szempontok nyomán a tanárok közös értekezleteken részletes tanmenetet dolgoznak ki. Véglegességre már csak azért sem lehet törekedni, mert a helyességük felett az utólagos tapasztalat dönthet csak. Ugyanakkor "könnyűszerű, okadatlan bolygatását" sem lehet "eltűniti". Ezeket a megállapodásokat minden intézet "önálló szabadsággal érvényesítheti", de ahol módosításra van szükség, ott a felsőbb hatóság előzetes engedélyét kell kérni.

*

Ugyanebben a szellemben állították össze az 1887-es gimnáziumi tanterv utasításait. (A gymnasiumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások, 1887.) Egy igen fontos változásra mégis érdemes utalnunk, mégpedig a *műfajváltásra*. A *tanmenet* szó mellett megjelenik a *helyi tanterv* elnevezés, mint a cím is jelzi. (Itt is a 14. pont (30-31. p.) foglalkozik címe szerint a következőkkel: "Az egyes tanulmányok terjedelme. Helyi tanterv".) Ehelyütt ezt olvashatjuk:

"Minden tanártestületnek magának első gondoskodását követeli most meg, hogy az intézet sajátos körülményeit véve kiindulópontul a rendelkezésre álló erők és eszközök mértékéhez képest *helyi tantervet* dolgozzék ki." Ennek helybenhagyása után lehet az egyes osztályok szakbeli anyagának részleteit kiszemelni "és meghatározni mindenik osztály összes tantárgyaira nézve a *részletes tanmenetet*". (31. p.) Az előző utasításban a tanmenet fogalma úgy látszik egyenértékű volt a helyi tanterv fogalmával, hiszen ez utóbbit még nem használja.

Újként jelenik meg az óraszámokról való intézkedés is. Vagyis indokolt esetben elvehető egy óra valamely más tantárgytól, de két órás tantárgytól nem szabad, három

órástantárgytól pedig nem tanácsos. Más osztályba átvinni a tananyagot (evvel együtt az óraszámot) meg egyáltalán nem szabad.

*

Az 1899-es gimnáziumi tantervhez (A középiskolai tanítás tervei. 1899.) 1903-ban jelent meg az utasítás. (A gimnáziumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások. 1903.) Ennek bevezetője a 19. pont (17-18. p.) (az előbbivel azonos címen: Az egyes tanulmányok terjedelme. Helyi tanterv) foglalkozik a helyi kezdeményezésekkel. Van-
nak újonnan beiktatott bekezdések, egyébként a szöveg az előzőével szinte azonos.

Átstilizáltan így ír az utasítás: "Ezen általános kereten belül minden tantestületnek magának válik feladatává, hogy az intézet sajátos körülményeit véve kiindulópontul, a rendelkezésre álló erők és eszközök mértékéhez képest *helyi tantervet* készítsen, s ezt felsőbb jóváhagyás alá bocsássa." (17-18. p.) A tanmenetről ezen utasításban közvetlenül nem esik szó.

Az óraszámok átalakításáról ugyanazokat olvashatjuk, kiegészítve azzal, hogy a német nyelv sikeresebb oktatása érdekében meggondolandó, hogy az osztályokat két csoportra bontsák-e, hogy valamely tantárgyból az írásbeli dolgozatok számát ne szaporítsák-e? A tanterv fontosságát ismételten kiemelve így ír az utasítás szerzője.: "Önként értetődik azonban, hogy e helyi tantervek semmiképpen sem érinthetik a törvény rendelkezéseit, s nem csorbíthatják a tanterv lényegét." (18. p.)

Az 1912-ben kiadott "Utasítások a reáliskolai tantervhez" szó szerint megegyezik az 1903-as gimnáziumi utasítással a helyi tanterv tekintetében.

Bármily meglepő, az 1927-es utasítások (Utasítások a középiskolák tantervéhez. 1927.) vonatkozó része is szó szerint egyezik az előző utasítással. (19. p.) Egy gondolati egységgel viszont nem foglalkoznak. Ez az óraszámokra vonatkozik (német nyelvtanítás, írásbeli dolgozatok, osztályok összórászáma stb.).

*

Az eddigi utasítások átfogó részeiben főképp elvi indokokat olvashattunk: a "tanár hivatva van hozzájárulni", "az igazgatók éber figyelmére méltó", "a tanítás sikere követeli meg", "mindegyik szaktanár a kiszabott határok között a közös cél tudatában teljesítse feladatát", továbbá "az országos tanterv az egyes intézetek működését ez irányban csupán az osztályok tanítási céljának határozott kitűzésével segítheti, amelyet meghaladni vagy amely mögött elmaradni az eredmény kockáztatása nélkül nem lehet". Egy konkrétabb megfogalmazás: "Ezen általános kereten belül minden tanár-
testületnek magának válik feladatává, hogy az intézet sajátos körülményeit véve kiindulópontul a rendelkezésre álló erők és eszközök mértékéhez képest helyi tantervet készítsen, s ezt felsőbb jóváhagyás alá bocsássa." Néhány konkrét példával is találkoztunk, lásd az óraszámok esetében.

*

Közel 60 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a tantervkészítők szakítsanak a megszokott – néhány kisebb változtatástól eltekintve szó szerint azonos – szövegekkel. Ez a lépés az 1939-ben megjelent "Általános utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez" c. dokumentummal következett be. A Hóman Bálint által létrehozott törvények s azok nyomán kiadott dokumentumok jellege átalakult a korábbiakhoz képest. Érezhető bennük a szemléletváltozás s annak eredményeképpen a gyakorlatiasabb felfogás, a szakmai szempontoknak, indokoknak – terjedelmet nem növelő – kibővülése, erőteljesebbé válása.

Idézetek segítségével az alábbiakban kissé bővebben mutatjuk be ezt az utasítást.

A vonatkozó rész címe: "Helyi tanterv." (123-125. p.) Foglalkozik az országos tantervvel, annak módosítási lehetőségeivel, a szóhajóhető változtatásokkal, az óraszámok csökkentésével, növelésével. Lássuk most kibontva e témákat.

A törvény lehetőséget ad arra, hogy az "egyes iskolák helyi körülményeinek és különleges nevelési szempontjainak megfelelően" kérjék az országos tanterv módosítását.

Mik a helyi körülményekhez való igazodás főbb gondolatai? Figyelembe lehet venni a környezeti tényezőket, amelyek a "közvetített műveltség tartalmának és területének kijelölésében is érvényesülhet"-nek. Nem mindegy, hogy a tanulók milyen környezetből érkeznek és "milyen benyomásokból merítették alapvető ismereteiket". Az sem közömbös, hogy a "községnek, városnak milyen földrajzi, történelmi, gazdasági vagy társadalmi jellegzetességei nyomták rá bélyegüket, lelki alkatukra." Szempont még az életkörülmények figyelembevétele és a leendő elhelyezkedés lehetősége is.

Mi következhet ezek figyelembevételeből?

Például: falusi népiskolából vagy nemzetiségi vidékről "összesereglett tanulók" elmaradhettek a magyarnyelvi tanulmányokban, ezért a hiányokat pótolni kellett, így a latin tantárgynak első osztályos anyagában kellett végrehajtani átcsoportosításokat. Feleleveníti az utasítás az 1927-ben kimaradt gondolatot, hogy a német nyelvet a tanulók előrehaladása szempontjából két csoportra lehet osztani. Előtérbe kerül a modern nyelvek "behatóbb tanítása" is. Figyelemreméltó – ma is aktuális – kívánság evvel kapcsolatban, hogy a modern nyelvek körét ki lehet bővíteni, különösen a határszéli városokban. Ennek gazdasági hasznát említi meg az utasítás, hiszen "közvetlen gazdasági kapcsolatok kifejlesztésére" alkalmas. (124. p.)

Példát találunk arra is, hogy "a város ipari élete vagy a környék mezőgazdasága például a természetismereti tárgyak egy-egy részének fokozottabb kiemelését teheti indokoltá". Más esetekben a néprajz, népművészet egyes elemei, vagy a rajz és ének kiterjesztése kerülhet előtérbe. Azt is el tudják képzelni, hogy a latin helyett ábrázoló mértant vagy vegytant vezethetnek be. (Ez összefüggésben van az egységes gimnázium létrejöttével megszűnt reálgimnázium tényével.) Olyan példával is találkozunk, mely a "papnevelővel kapcsolatos középiskolákban a bölcséleti előtannak" részleteiből tanítást említi meg.

Az utasítás következő szakasza külön említi a tanmenetet, melynek készítésekor is lehet érvényesíteni a helyi érdekeket, mintegy előkészítve a tanterv rendelkezéseit módosító *helyi tantervet*. Ennek engedélyezését lehet kérni a minisztériumtól, ha a változtatások "nem érintik sem az iskolatípus *eredeti* hivatását, sem *jellegét*". (125. p.)

Az utasítás e fejezetének végén lényegében az 1912-es tantervben is említett óraszámváltozásokról esik szó. Például: Az osztályok összes heti óraszámán nem ajánlatos változtatni. Egyik tantárgy óráinak növelése a másik csökkenésével jár. Csak heti 4-5 órás tantárgyak óraszámai csökkenthetők, a 2-3 órásoké nem. Viszont a tananyag "sorrendjén és terjedelmén lehet változtatni, de más osztály anyagába csak egészen" kivételes esetben lehet átvinni az előző osztályét. (Ez utóbbi lehetőség árnyalatnyival többet enged meg, mint a korábbi dokumentumok.)

E rész befejezése az eddigiekhez viszonyítva újként fogalmazza meg a helyi tanterv engedélyezését. Ezt "részletesen és behatóan meg kell okolni". Érvényességéről ezt olvassuk: "Az engedélyezett helyi tanterv kötelező mindaddig, míg érvényessége meg nem szűnik". (125. p.) Itt a kötelező kifejezésre érdemes odafigyelnünk.

Mit tekinthetünk végül is újszerűnek e tantervi utasításban? Kijelöli a változtatások várható körét, s ugyanakkor meghagyja a teljes tartalmi módosítás lehetőségét a tanárnak. A figyelembevehető szempontok köre a pedagógián túl a szociológiai

szemlélet kezdeményeit is magán viseli. A társadalmi, gazdasági, történelmi jellegzetességek előtérbe kerülése jelzi, hogy a nagyobb összefüggésekben való gondolkodás megjelent a tantervi dokumentumokban. Az időtlenség helyébe a nagyobb alkalmazkodás lép.

Ez a szépen induló folyamat szakadt meg az 1950-es gimnáziumi tanterv megjelenésével, melyhez már egységes utmutatás sem készült, csupán külön füzetekben, s néhány tantárgyban, néhány osztályra a módszertani útmutatás (A Módszertani útmutatások kiadásáról, Köznevelés, 1950.), ahol a helyi tantervekről már említés sem történik.

★

A tanterv műfajában azonban az elmúlt évtizedek folyamán is következtek be változások, ám helyi tantervekről továbbra sem eshetett szó. A tanári szabadság hangoztatása rést ütött ezen a falon is, de törvényes keretei nem jöttek létre. A módszertani szabadság örve mögött a tanárnak azonban esetenként lehetősége nyílt a tanterv megszabta tananyagon túllépni. A törzs- és kiegészítő anyag megjelenésével – talán nem túlzunk – megnyílt az út a helyi kezdeményezések számára, s a néhány kísérleti iskola a lehetőségek körét tovább bővítette. Ezek a tényezők is érlelték a helyi tanterv eszméjét, s ennek egyik feltételét, a Nemzeti Alaptanterv létét mára már elfogadottá tették.

★

Mit is bizonyítanak, sugallnak történeti példáink?

1. Az elmúlt közel másfél évszázadban – az utolsó majd 50 évet leszámítva – voltak helyi tantervek, olykor más elnevezéssel, vagy nem tiszta formában, összemosva a tanmenet szerepével. Ezért nemigen találkozunk nyomtatott gimnáziumi helyi tantervekkel.

2. E tantervek törvényes keretet kaptak, csak a szabályozás tartalma, körülírása változott, mértéke, szemlélete nem. Ez alól kivétel az 1938-as tantervhez megjelent utasítás.

3. *A pedagógus és a tantestület szerepe.* Megállapítható, hogy a központi tantervek ebben az időszakban mindig megengedték, sőt elősegítették és támogatták a helyi, s tanári kezdeményezésekből kiinduló helyi tantervek készítését, bár a fent bemutatott előírások adottak voltak például az óraszám megtartása, az előzetes minisztériumi jóváhagyás, a tankönyvkiválasztás rendje tekintetében. E korlátok azonban a lehetőségek széles körét is biztosították. A tantervekhez kiadott utasítások is ezt igazolják, amikor a megengedő jelleget, a választási lehetőségeket, a módszertani sokoldalúságot hangsúlyozzák. A tanmenetek, a helyi tantervek kidolgozása biztosította ezeknek az elveknek érvényesülését. E folyamatban nemcsak a tanárnak, hanem a tantestületnek és az igazgatónak is jelentős szerep jutott, s ez biztosította egy közösség szakmai önkontrollját, illetve kohézióját. A tananyag kiegészítésében szerepet játszottak a helyi körülmények, az intézet, az iskola helyzete, személyi és anyagi feltételek.

4. *Tankönyvválasztás.* Igaz az, hogy csak jóváhagyott tankönyveket volt szabad tanítani. Ez azonban csak a jogi keret. A valóság, hogy párhuzamos tankönyvek sora létezett, s módja volt a tanárnak, tantestületnek megválasztani, hogy mely tankönyvből tanítson az adott tárgy tanára. Ezen – mai szóval élve – alternatív tankönyvek a tanterv megszabta kereteket betartva igen sokféle felfogással, tananyaggal jelentek meg. Sokszínűek voltak. Adott esetben alkalmazkodtak a nemzetiségi vidékek, tájegységek körülményeihez, az egyházi iskolák szellemiségéhez, a szaktárgy konzervatív vagy újítani kívánó köreihez, s végül a tanári társadalom igényeihez. Természetesen ezeket

a tankönyveket a tanár még saját szempontjai révén is bővíthette, változtathatta ízlésének megfelelően, osztálya tanulóinak igényei szerint.

5. *A fejlődés iránya. Spirális fejlődés.* Tévednénk, ha ezeket a pozitív jegyeket a mai igényeknek, lehetőségeknek a szemszögéből ítélnénk meg. Sok tekintetben más volt a helyzet tárgyalt korszakunkban. Gondoljunk itt akár az eltérő társadalmi körülményekre, az uralkodó világképre, a magyarságnak a Kárpát-medencében betöltött szerepére, akár a majdnem egyoldalú ismeretközpontú tanítás érvényességére, a pedagógiát és célrendszerét meghatározó filozófiák változására, a reformpedagógia megjelenésére, az oktatásban résztvevők akkori számára. Ezek a kiragadott példák is elegendőek arra, hogy meggyőzzenek a változás indokoltságáról. Azonban ez a változás csak a folyamatosságon keresztül érvényesülhet.

Mire is gondolunk? Tanterveink mindenkor keretjellegűek voltak, a kiválasztott tananyag viszont változott, koronként más-más mértékben. A tantervi szerkezet lényegében nem változott: az egyes tantárgyak élén rövid, pár soros célok állottak. Ezt követte az oszályonkénti tananyagfelsorolás, hol rövidebben, hol hosszabban. Ezt a keretet magyarázták, értelmezték, egészítették ki az általános és részletes útmutatások, mindenkor követve a neveléstudomány adott szintjét, megfelelő igényességgel, s következetességgel.

Az 1970-es évek tantervei, így a gimnáziumoké is (a nevelés és oktatás tervei), – melynek elemzése itt nem feladatunk – a célok mellett, a feladatok, a követelmények, módszerek, taneszközök fejezetekkel egészültek ki, lényegében egybemosva a tanterv és utasítás addig kialakult különállóságát. Bevezette a törzs- és a kiegészítőanyag fogalmát.

Mi következett ebből? Egyrészt megszűnt a tanterv korábban élő keretjellege és összefonódtak a képzési, oktatási s nevelési célok, azok ideológiai vetületeivel. Másrészt azonban a törzs- és a kiegészítő anyag fogalmának bevezetésével jelentősen kibővítette a pedagógusoknak a "proletárdiktatúrában" erőteljesen beszűkített mozgásszabadságát. Ez a két megoldás azonban magán viselte a felemásság jellegzetes problémáit, s a tantervi hagyományok kontinuitásának megkérdőjelezését.

Milyen tanulságokkal szolgált ez a megoldási mód a most kialakuló tanterveinkre nézve? Erőteljessé vált az igény egy műfaji váltásra. Túllépni mind a nevelési és oktatási terven, mind az azt megelőző tantervek szemléletén. Meglazítani a központi szervezés egyeduralmát és jelentőssé tenni a helyi kezdeményezéseket, a tanári alkotó szerepet.

Ez a felismerés nyitotta meg az utat a core-curriculum eszméjének, mely a Nemzeti Alaptantervben látszik megvalósulni. Ennek hatásáról és szerepéről még korai lenne elemzést készíteni. De mára már egyértelművé váltak a továbblépést szorgalmazó elképzelések. A pedagógustársadalmat fel kell készíteni a curriculum szemléletnek megfelelő, a folyamatjellegűt erősítő tantervkészítésre. Továbbá fel kell készülniük arra, hogy a központi tananyagot a helyi érdekeknek, adottságoknak s a tanuló személyiségének megfelelően ki tudják bontani. Ehhez azonban – a szerző történeti elemzéséből következően, (bár léteznek ettől eltérő felfogások is) – a NAT mellett tovább kell élnie alternatív, központilag elkészített mintá(k)nak az útmutatásokkal együtt, de már a NAT szellemében kidolgozva. Ez a központiság akár decentralizált is lehetne, olyan intézmények segítségével, amelyek a nagyobb területi egységek, régiók érdekeit jobban figyelembe tudnák venni. A központiság tehát másféle érdekekkel is kiegészülhetne. Így létezhet az érdekérvényesítés több színtere és módja, beleértve a helyi, iskolai érdekeket is.

A kerettanterv megjelenése a magyar tantervtörténetben, a hozzá készült útmutatások, utasítások, mint központi tanügyirányítási dokumentumok mindenkor feltételezték, s lehetővé tették, hogy a helyi érdekek mentén helyi tantervek készüljenek.

Azonban e formák folyamatosan egészültek ki korszerű neveléstudományi felfogásokkal. Ez vezetett az utóbbi időben a követelmények egzakt megjelenéséhez, a mérés, értékelés szerepének felértékelődéséhez, a tanári munka még többszempontvá válásához. Vagyis a változás részben a neveléstudomány és társtudományok fejlődésének a következménye, részben a társadalmi átalakulás eredménye, s végül a tanterv- és curriculumelmélet nyugat-európai irányzatainak a hazai gyakorlatba ültetése. A változás tehát minőségi, de továbbra sem tudja megkerülni a központi és helyi érdekek egyeztetését. Ezért állíthatjuk, hogy a fejlődés spirális. Ugyanazok az érdekek, befolyásoló tényezők kapnak szerepet, de minőségileg más, magasabb fokon az eltérő körülmények meghatározó voltától függően.

A lényegét úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a központi tanterv és a helyi tanterv nem két kizáró fogalom, hanem egymást feltételező. Előbbi a kereteket adja meg (esetleges útmutatásokkal, javaslatokkal, alternatívák bemutatásával), utóbbi pedig ezt tartalommal tölti ki, s életet lehel hozzá.

IRODALOM

- Általános utasítások a gimnázium és leánygimnázium tantervéhez.* Kiad. a m. kir. vallás- és közokt. min. 1939. évi máj. 2-án kelt 109.646/1938 IX. sz. rend. Bp. 1938.
- Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve.* (Organisationsentwurf.) (1990) Ford. Schaffhauser Ferenc. A fordítást ellenőrizte és a bevezető tanulmányt írta Zibolen Endre. A szöveget gondozta és sajtó alá rendezte Horánszky Nándor. Bp. 1990. / *A tantervelmélet forrásai* 12./
- Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen Oesterreich.* Wien, 1849. Fordítását ld. *Az ausztriai...* 1990.
- A gymnasiumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások.* (Kiad. a m. kir. vallás- és közokt. min. 1879. évi 17.630, 1880. évi 16.179, 1883. évi 26.776 és 1887. évi 8619. sz. a rend.) Bp. 1887.
- A gimnáziumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások.* Kiad. a m. kir. vallás- és közokt., min. 1899. évi 32.818 és 1903. évi 43.381. sz. a rend. Bp. 1903.
- Klamarik János (1881): *A magyarországi középiskolák szervezete és eljárása.* Törvényeink, szabályzataink, rendeleteink, utasításaink s a fennálló gyakorlat alapján. Bp. – Hivatkozás: 23-24. p.
- Klamarik János (1893): *A magyarországi középiskolák újabb szervezete történeti megvilágítással.* Bp. – Hivatkozás: 21., 555-559. p.
- A középiskolai tanítás terve.* Kiad. a vallás- és közokt. min. 1899. évi 32.818. sz. rend. Bp. 1899.
- A "Módszertani útmutatások"* kiadásáról ld. *Köznevelés, Rendeletek és Közlemények*, 1950. 17. sz. 81. p.
- Utasítások a gymnasiumi tanítás tervéhez [valamint a gymnasiumi tanítás terve].* Kiad. a vallás- és közokt. m. kir. min. 1880-ik évi 16.179 sz. rend. Bp. 1880.
- Utasítások a középiskolák (gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák) tantervéhez.* Kiad. a m. kir. vallás- és közokt. min. 1927. évi 70.640 sz. rend. Bp. 1927.
- Utasítások a reáliskolai tantervhez.* Kiad. a m. kir. vallás- és közokt. min. 1912. évi 117.142 sz. a rend. Bp. 1912.
- Zibolen Endre (1990): *Az Organisationsentwurf és a nyolcosztályos magyar gimnázium.* = *Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve.* Bp. 9-23. p. Hivatkozás: 12-13. p.